

Filip Čapek, archeolog

Nohy cizího boha v chrámu u Jeruzaléma

Pod dálnicí mezi Jeruzalémem a Tel Avivem našli archeologové před několika lety „konkurenci“ slavného – a nikdy neobjeveného – Šalomounova chrámu. Svatyni z počátku doby železné. V týmu rozkrývajícím naleziště Tel Moca byli i čeští vědci z Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Co tu pod vedením starozákonního teologa a archeologa Filipa Čapka našli? Co to znamená? Jak se daří archeologickému výzkumu v zemi, jejíž identita stojí a padá s historií starověku? A jak se Izrael za poslední dva roky změnil?

text Zuzana Kaiserová • foto Tomáš Binter

Naše představa o dějinách Izraele je pořád ještě ovlivněná biblickou dějepřavou. Tušíme, že praotcové Abrahám, Izák a Jákob byli nejspíš legendárními postavami, ale máme za to, že Mojžíš už byl víceméně historickou figurou a králové David a Šalomoun zcela určitě. Co si o tom myslí archeologie? Mezi historiky panuje obecně konsenzus, že se tyto základní biblické příběhy pravděpodobně nikdy neodehrály. Sepisovaly se mnohem později. Klíčovým okamžikem historie starověkého Izraele je pád Jeruzaléma v roce 586 před naším letopočtem, takže tragédie a následný odchod do Babylonie odstartovaly proces sepisování příběhů od stvoření světa k praotcům až po odchod Židů z Egypta. Židovskou identitu vytvořilo babylonské vzpomínání na domov.

Severozápadně od Jeruzaléma narazili izraelští archeologové na pozůstatky chrámu z počátku doby železné, tedy z dob, kdy

podle klasické historiografie už existoval Šalomounův chrám v Jeruzalémě. Do výzkumu jste se zapojili i vy. Co ten nález znamená? Biblická vyprávění nám říkají, že ve starověkém Izraeli existoval jen jeden chrám, ten Šalomounův. A že se nikde jinde bohoslužba nekonala, že to bylo nepřipustné. Takže když se pak stavěl dálniční most a dělal se výzkum, bylo velké překvapení, že se šest kilometrů od Jeruzaléma našla svatyně z konce desátého století před naším letopočtem, tedy z doby, kdy už měl existovat chrám v Jeruzalémě.

A je to určité svatyně? Jak se to pozná? Má dispozici podobnou té, jakou má podle knih Královských chrámů v Jeruzalémě. Je členěná na tři základní části a má nádvoří s oltářem. Zároveň se tu našlo hodně různých artefaktů: koníků a hliněných hlaviček. Když jsme chrám na začátku jedné sezony čistili, objevili

jsme ve zdi jako jeden z kamenů reliéf zobrazující zbytky nohou, které se svým postojem podobají vyobrazování různých božstev, třeba kanaánského boha Baala. Jeho uctívání je v biblických knihách často zmiňováno – a kritizováno.

Co takový nález cizích nohou znamená? Že kámen s tímto reliéfem pravděpodobně sloužil ve druhé fázi užití jen jako stavební materiál. A dále můžeme jen spekulovat: buď pocházel z jiné svatyně, nebo byl na tomtéž místě v předchozím období uctíván, ale pak se podoba bohoslužby změnila, v centru kultu stálo jiné božstvo. Nevíme.

VLASTNÍ IDENTITA
Jak náročné je z tak nepatrných indicií něco vyvozovat a konstruovat historické hypotézy? To je vlastně to, co mě k archeologii přitáhlo. Že kromě biblických textů máme k dispozici hmotnou kulturu

a na základě těchto historických pramenů se snažíme vymyslet teorii, která by dávala smysl. Jako tady na Tel Moce, kde si klademe otázku: Co to vlastně bylo, k čemu a komu to sloužilo? Jak rozumět nálezům malých hliněných modelů hlav? Byly to reprezentace konkrétního božstva, nebo patroni?

A jak jim tedy rozumět? Jsou to malé sošky z hlíny, mají členku a specifickou úpravu vlasů. Odborníci na ikonografii zde vidí silný vliv z oblasti Středomoří a zcela konkrétně inspiraci pelištejskou kulturou. Takže vidíme, že v Tel Moce probíhal nejen kulturní kontakt s Jeruzalémem, ale že vlivy přicházely i z vyspělejší oblasti pelištejského pobřeží (*Pelištejci, hebrejsky P'lishtim, byli jedním z takzvaných mořských národů, obývali jihozápadní pobřeží Kanaánu – tedy území dnešního Pásmu Gazy a části jižního*

Izraele. Největšího vlivu dosáhli právě v době železné. – pozn. red.).

Pelištejci byli ale přece nepřátelé starověkého Izraele. Silného pelištejského bojovníka Goliáše slavně porazil mladý David, pozdější král. Ve své knize navíc naznačujete, že náboženská identita Izraele vznikla vymezováním se vůči Pelištejcům. Musíme si znovu uvědomit, že texty o Pelištejcích jsou pozdější, nejde o soudobý záznam někdy z 12. až 10. století př. n. l. Vznikaly v době, kdy už možná žádní Pelištejci jako národní entita neexistovali, protože se asimilovali v pozdní kanaánské kultuře. Archeologie nám nicméně říká, že tyto dvě kultury žily vedle sebe, navzájem se přetlačovaly a také obohacovaly. Pelištejci byli mnohem vyspělejší, přinesli novinky ve zpracování železa, měli krásnou zdobnou keramiku, kterou začali

starověcí Izraelci, vlastně tedy pozdní Kanaánci, okamžitě napodobovat.

Biblické knihy se ale vymezují i vůči Kanaáncům, původním obyvatelům tohoto území. Podle nich s nimi Izraelci neměli nic společného, narazili na ně po návratu z Egypta a měli s nimi jako s pohanskými národy zakázané styky. Bibličtí autoři chtějí vytvořit nějakou entitu s unikátním příběhem národa, který přišel odjinud. Z Egypta nebo ještě dříve z Mezopotámie jako Abrahám. Ve skutečnosti ale patřili starověcí Izraelci ke Kanaáncům sídlícím v jižní Levantě. Tato skupina se konfrontovala s Pelištejci a vytvořila novou identitu se svou vlastní historií a svými vlastními legendárními prvopočátky.

TEOLOGIE DĚJIN
Co pro vás jako pro teologa znamená fakt, že biblické

Filip Čapek (1971)

ZKOUMÁ TAJEMSTVÍ
NALEZIŠTĚ TEL MOCA

Vyrůstal jako syn evangelického faráře v Děčíně, studoval teologii na Evangelické teologické fakultě UK, na Heideberské univerzitě i v Oxfordu. Později si doplnil vzdělání na Institutu archeologie při Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a začal spolupracovat na jejích výzkumech v Churvat Keijafě. Později se připojil k výzkumům Univerzity Tel Aviv v Tel Azeka, Městě Davidově, Nachal Refajim a od roku 2019 v Tel Moce. Působí jako vedoucí Katedry biblických studií UK.

příběhy pravděpodobně nejsou historické? Ztrácet tím pro vás na teologické hodnotě?

To je snad nejdůležitější, ale i nekomplikovanější otázka. Je přitom dobré upřesnit, že řada příběhů historické jádro má. Ale zpět k otázce: běžný pohled je, že to, co se píše, se také reálně stalo, ale teologická tvorba starého Izraele je v tomto daleko propracovanější. I při pohledu na ty nejstarší takzvané dějiny chce vidět nějaký smysl, ponaučení, varování, perspektivu, naději. V odborné diskusi tomu říkáme teologie dějin, tedy že smysl je dán vírou v konkrétního garanta dějin – v křesťanském a židovském pojetí Boha Izraele i církve –, který vstupuje do konkrétních událostí, ať již se týkají jednotlivce, skupin, nebo celého národa.

Nabízíte jiné pohledy na starověké dějiny, než jaké jsou v Izraeli součástí běžného kurikula. Třeba i co se týče Jeruzaléma, rozvíjíte teorii, že starověký, takzvaný První nebo také

Šalomounův, chrám se spíše nacházel mimo hranice současného Starého Města a byl součástí níže položeného Města Davidova, kde stál starověký Jeruzalém. To je trochu třaskavý pohled, ne?

Ano, je to hypotéza, se kterou pracujeme v rámci odborné debaty. Obecně se má za to, že První chrám se nacházel na Chrátové hoře, kde pak stál i Druhý chrám, který byl za krále Heroda radikálně přestavěn a z něhož zbyla Zeď nářků. Panuje představa, že na Chrátové hoře bylo vždy náboženské centrum Jeruzaléma. Já si myslím, že tomu tak v počátcích Judského království nebylo a na základě známé archeologické hmotné kultury ani být nemohlo. Až do, řekněme, devátého století př. n. l. bylo centrem Město Davidovo – včetně chrámů, kterých mohlo být i více. Později, když se Jeruzalém rozrostl směrem k Chrátové hoře, už je představa, že tu stál i chrám, archeologicky opodstatněná. Takto se tomuto tématu věnuji i na konferencích a publikačně.

Co na to říkají izraelští kolegové?

Když člověk kope v Jeruzalémě a začne rozvíjet jiné, méně běžné teorie, je to poměrně výbušné. Myslím, že kolegové z Izraele si toto mohou dovolit méně. Nedávno jsem se na konferenci ptal jednoho izraelského kolegy, jak to vidí s hranicemi starověkého Jeruzaléma, a on se raději odpovědi vyhnul. Když jsem se ho zeptal znovu, řekl, že na tuhle otázku nebude odpovídat, z čehož bylo jasné, jak je to citlivé téma. Kolegové v Izraeli jsou prostě pod tlakem, naše situace v Evropě je o poznání snazší a svobodnější. Tím chci jen podtrhnout, jak je situace v Izraeli složitá, nejde o kritiku.

Ve Městě Davidově se žádné pozůstatky chrámu, který bychom mohli označit za Šalomounův, nenašly?

Zatím ne a myslím, že se ani nikdy nenajdou. Terén v této části Jeruzaléma, v původně výhradně palestinské vesnici Silvan, je velmi členitý, vystavený erozi

a kontinuálnímu osídlení. To se podepisuje na stavu odkrývané hmotné kultury včetně architektury.

Jeruzalém je zásadním místem pro tři světová náboženství a každé z nich si do něj promítá svou vlastní historii. Předpokládám, že izraelští archeologové pátrají jen po židovských stopách v Jeruzalémě. Není to nutně takto, to je spíše agenda nacionalisticky a nábožensky laděných kruhů, se kterými se víceméně nepotkávám. Mám spoustu kolegů Izraelců, kteří jsou specialisty na islámské, římské či jiné období.

A co Západní břeh Jordánu, kde leží mnoho židovských památek, kvůli kterým i někteří osadníci odcházejí žít na palestinská území? Probíhá tam archeologický výzkum?

Některé izraelské osady jsou skutečně vázané k místům spojeným s biblickými příběhy. Třeba velká osada na Západním břehu, Šiló, významné místo, kde měla být poprvé uložena schránka úmluvy. Na druhou stranu dělat archeologický výzkum na Západním břehu je v rámci akademického prostředí považováno za tabu. Jistě, ta místa jsou zajímavá, ale žije na nich někdo jiný.

VNITŘNÍ NAPĚTÍ

Do Izraele jezdíte od roku 2008.

Jak se země za tu dobu proměnila?

Izrael především roste, každý rok o 160 tisíc nových obyvatel. Staví se, to je vždycky dobrá zpráva pro archeology, protože se provádí záchranné výzkumy. Pro samotný Izrael to znamená nárůst podílu ortodoxního obyvatelstva, tedy těch, kteří často chtějí velký Izrael, ale nechťejí do armády, čili chtějí, aby jim ten velký Izrael vybojoval někdo jiný, většinou sekulární Izraelci. No a přiznejme si, že jsou to i oni, kdo díky svému populačnímu růstu drží prostřednictvím svých ministrů v šachu premiéra Benjamina Netanjahua. A tím nejen celý Izrael, ale i Palestince, ať už

VŠICHNI IZRAELCI SE OZBROJUJÍ. PROSTĚ CHTĚJÍ MÍT ZBRAŇ JAKO ALESPŇ NĚJAKOU JISTOTU.

na Západním břehu Jordánu, nebo v Pásmu Gazy. Obrovská tragédie.

Jak se změnil Izrael po útoku Hamásu v říjnu 2023? Jak se proměnily postoje vašich přátel a známých?

Z archeologické kampaně v Tel Moce jsme odjeli 7. září 2023 a za měsíc to vypuklo. Před několika týdny jsem se do Izraele vrátil po dlouhé době a bylo to skvělé, všichni byli opravdu milí a pohostinní. Váží si toho, že do Izraele někdo vůbec dorazí, jsou stále více odstřižení od světa. Mí známí a kolegové vědí o tom, jak se na ně po útoci na Gazu dívá celý svět, a cítí se být v obrovské izolaci. Všichni chodí na demonstrace proti Netanjahuovi, včetně kolegů, které bych prohlásil za jasně pravicově smýšlející.

V Česku se kolem útoku na Gazu vede vášnivá debata. Jak se dívají samotní Izraelci na to, když někdo vysloví kritiku ohledně toho, co se v Pásmu Gazy děje?

Jakákoliv zmínka o Gaze vyvolává pocity stísněnosti, vlastně se o tom mluví čím dál méně a člověk nemá vůbec právo soudit, důvody jsem uvedl. Vesměs se s kolegy shodneme na tom, že každý den, kdy je Netanjahu u moci, znamená na izraelské straně ztrátu životů v řádu jednotek a na palestinské straně v řádu desítek a stovek. Je to hrozivá devastace již tak křehkých vztahů, a to i v rámci izraelské společnosti jako takové.

Jak moc jsou Izraelci s reálnou situací v Gaze obeznámeni?

Zkušenosti s Gazou mají především ti mladší. V institutu telavivské univerzity, s nímž spolupracuji, už mají koutek na památku kolegy, který v Gaze zahynul. Jeden z mých kolegů doktorandů už také v Gaze byl. Má dvě malé děti, je traumatizován z nasazení, nespí, má strach. Když jsme se loučili v květnu, zrovna dostal esemesku, že půjde do Gazy znovu.

Co přesně tam dělá?

Je nasazen v druhé linii zajištění Gazy. Zde je ale třeba říct, že přibývá těch, kdo odmítají nastoupit do služby. Buď proto, že se prohlásí za pacifisty, nebo prostě prohlásí, že s děním v Gaze nesouhlasí, že se nechťejí podílet na zabíjení dětí a žen. To je hodně silné rozhodnutí. Ti první dostanou domácí vězení či nějakou náhradní práci, druhé normálně zavrou do vězení. Celkově je všechno neuvěřitelně propletené, mám dojem, že celá ta společnost je traumatizovaná. Všichni se například ozbrojují. Co vím, od 7. října bylo vydáno více než 150 tisíc nových zbrojních průkazů. Nejde o to, že by se báli palestinských teroristů, ale prostě chtějí mít zbraň jako alespoň nějakou jistotu. Je to, myslím, zvláště signál o stavu vnitřního napětí ve společnosti.

Jak se dívají vaši známí z izraelských univerzit na postoje české vlády, která stále ještě podporuje politiku Izraele?

Kolegové z Izraele si podpory velmi cení, ale mají přitom na mysli spíše dlouhodobou podporu včetně té už historické během prvních izraelsko-arabských válek. Ty úplně nejnovější události vidí jako obrovskou tragédii způsobenou bojem Netanjahua o politické přežití, jsou překvapení, že u nás nikdo nemá nic proti Izraeli a jeho politice a že se v době největšího napětí plánuje přesun ambasády do Jeruzaléma. To i oni často považují za absurdní. A přiznám se, já taky. ●